

Marokkaanse jongeren en virtuele discussies

1. Marokkaanse jongeren op internet¹

Wie op internet naar een Marokkaanse website surft en daar op het forum klikt, kan een discussie tegenkomen met uitdagende stellingen als: 'Waarom zou ik maagd blijven voor een Marokkaanse jongen?' 'Een Marokkaans meisje met strakke kleding en make-up. Een hoer?' of 'Mijn dochter mag wel een vriend!'. Ook gevoelige onderwerpen als 'maagdenvliesreconstructies' of 'seks voor het huwelijk' worden op websites als Maroc.nl of Maghreb.nl niet geschuwd. Meisjes en jongens blijken massaal naar Marokkaanse websites te surfen om deel te nemen aan discussies op de prikborden of om met elkaar te 'chatten' (Maroc.nl 2001: 7). De berichten op deze platforms zijn voor iedereen vrij toegankelijk en worden opgeslagen in de openbare archieven van deze websites.

Ik volg deze debatten al minstens een jaar en wat mij daarin opvalt, is dat Marokkaanse jongeren in hun reacties bepaald geen blad voor de mond nemen. Het lijkt wel alsof in de virtuele werkelijkheid geen enkel thema taboe is. Dit in tegenstelling tot 'face to face'-situaties, die zich onder andere kenmerken door strenge omgangsregels tussen jongens en meisjes en het moeilijk bespreekbaar zijn van gevoelige onderwerpen als seksualiteit (Brouwer 1997: 26). Een ander opvallend punt van deze debatten is dat Nederlands de voertaal is voor deze Marokkaanse jongeren, die hun berichten overigens wel doorspekken met Arabische uitdrukkingen. Waarschijnlijk kan deze tweede generatie zich op internet, dat voornamelijk uit geschreven teksten bestaat, makkelijker in het Nederlands uiten dan in de eigen taal.

Deze digitale discussieplatforms worden wel beschouwd als de nieuwe ruimte voor het openbare debat, waar burgers met elkaar van gedachten kunnen wisselen over thema's die zij zelf naar voren brengen (Frissen 1998: 20). Voor migranten van de tweede generatie betekent dit bovendien dat dit veelal buiten de eerste generatie om gebeurt (Mandaville 1999: 23). In discussies over de nieuwe burger worden digitale platforms wel als 'de belofte van de toekomst' gezien, vanwege de vernieuwende rol die het medium kan

spelen in de relatie tot de overheid (Frissen 1998: 1). Onderzoekers die zich met sekseverhoudingen bezighouden, hebben zich afgevraagd of internet wellicht kan leiden tot het herformuleren van traditionele opvattingen over vrouwen en mannen (Van Zoonen 2000: 38). Met andere woorden, de verwachtingen zijn nogal hooggestemd met betrekking tot deze virtuele discussieplatforms. Het is de vraag of dit terecht is.

Toegespitst op de forums van Marokkaanse websites wil ik nagaan welke onderwerpen Marokkaanse jongeren met elkaar bespreken.² Ik veronderstel dat deze virtuele discussies inzicht geven in wat Marokkaanse jongeren die internet gebruiken, beweegt. Hoe reageren meisjes en jongens op de kwesties die in de forums aan de orde worden gesteld? In hoeverre stellen zij de eigen culturele grenzen al dan niet ter discussie? Wat zeggen die virtuele discussies over de identiteitsvorming van Marokkaanse jongeren in de fysieke werkelijkheid?

Hoewel onderzoek naar discussielijsten nog in de kinderschoenen staat, zijn recentelijk verschillende studies gepubliceerd.³ Den Hartog heeft bijvoorbeeld via de mailinglist van Webgrlries de belevingswereld van de abonnees geanalyseerd en deze gegevens aangevuld met enkele e-mail- en 'face to face'-interviews (2001: 173-4). Het gaat hier echter om een lijst die alleen toegankelijk is voor leden. Mijn onderzoek richt zich daarentegen op openbare discussieplatforms van websites, waarvan ik de digitale archieven heb bestudeerd. Ik heb ervoor gekozen geen aanvullende interviews te houden of bijdragen te sturen naar discussieplatforms, omdat het mij om de betekenis gaat die jongeren zelf aan allerlei onderwerpen toekennen, zonder inmenging van de onderzoeker.

De opzet van dit artikel is als volgt. Ik zal eerst enkele onderzoeken over de rol van internet in de samenleving bespreken. Na deze verkenning zal ik de drukbezochte Marokkaanse websites introduceren en het verloop van enige virtuele discussies analyseren.

2. Onderzoek op internet

Internet wordt vaak beschouwd als een neutrale vorm van technologie. Bij nader inzien blijkt elke technologie echter een bepaald script te bevatten, dat van de gebruiker een bepaalde manier van handelen vereist. Van Zoonen (2000: 42) laat bijvoorbeeld zien hoe bepaalde visies over verschillen tussen vrouwen en mannen in websites zijn ingebed. Bij de start was internet vooral een domein van mannen, dat ook door hen is ontwikkeld, maar waarvan vrouwen in toenemende mate de voordelen ontdekken.

Van Zoonen maakte een korte inventarisatie van websites die zich op vrouwen richten en constateerde dat er grote onderlinge verschillen zijn. In de commerciële websites zit vooral een traditioneel genderscript besloten, waarbij wordt verondersteld dat vrouwen vooral geïnteresseerd zijn in thema's rondom het gezin, huis, uiterlijk en soms carrière. De nieuwe kansen

voor het herformuleren van sekseverhoudingen liggen vooral in 'de hoekjes en gaatjes van het net', aldus Van Zoonen (2000: 45). Sites als het Vrouwenplein van de Digitale Stad veronderstellen een vrouwelijke gebruiker die in feministische onderwerpen is geïnteresseerd (Van Zoonen 2000: 42). Hier komen we verwijzingen tegen naar aankondigingen van vieringen van de internationale vrouwendag of naar feministische online-tijdschriften.

Uit het onderzoek van Den Hartog naar de subcultuur van Webgrrls blijkt, dat deze site hoofdzakelijk door Nederlandse meisjes wordt bezocht en nauwelijks door allochtone meisjes (2001: 171). Hoewel de sociaal-economische status in haar onderzoeksgroep heel gevarieerd was, waren de lagere inkomensgroepen slecht vertegenwoordigd. Aangezien allochtonen minder vaak over een computer met internetaansluiting beschikken dan autochtonen, lijkt dit een plausibele verklaring voor de afwezigheid van etnische minderheidsgroepen in deze internetgroep. Maar zoals Den Hartog al opmerkt, hoeft het internetgebruik niet beperkt te blijven tot het thuisgebruik (2001: 171). Scholen, bibliotheken en buurtcentra bieden in toenemende mate toegang tot computerfaciliteiten en allochtone jongeren blijven hier dankbaar gebruik van te maken (Geense 2001: 9).

Gezien de populariteit en de hoge bezoekersaantallen van websites als Maghreb.nl en Maroc.nl, kiezen Marokkaanse jongeren wellicht eerder voor hun eigen websites dan voor Nederlandse sites. Een van de redenen is, aldus een Marokkaans meisje in een kranteninterview, dat ze daar meer begrip verwacht en vragen denkt te kunnen stellen die ze nergens anders kwijt kan (Azough 2001: 9). Op het prikbord van Maroc.nl schrijft een bezoekerster dat voor haar het belangrijkste is, dat er 'een plek is waar Marokkaanse jongeren hun mening aan elkaar kunnen laten horen'. Marokkaanse jongeren bezoeken ongetwijfeld ook algemene muziek- of sportsites, maar met specifieke vragen die hun eigen identiteit betreffen, zoals over hun godsdienst of het huwelijk, zullen zij zich eerder tot de eigen websites wenden (Radar 2001: 20).

Ook Bastani ontdekte in haar onderzoek naar de online-communicatie tussen leden van een Muslim Women Network, dat sociale steun en saamhorigheid belangrijke redenen zijn om het net op te gaan (2000: 50). Dit Muslim Women Network is een op e-mail gebaseerde mailinglist voor moslimvrouwen die met elkaar van gedachten wisselen over islamitische thema's (2000: 42). De leden wonen verspreid over de wereld en het zijn voornamelijk jonge moslimstudenten, waaronder een klein aantal bekeerlingen. Zij wenden zich tot het Muslim Women Network om onderwerpen te bespreken die met hun dagelijkse leven samenhangen en om elkaar te informeren en adviezen te geven. Bastani concludeert dat er een duidelijke wisselwerking is tussen de online- en offline-werkelijkheid (2000: 57). De offline-relaties van de moslimvrouwen blijken van invloed te zijn op de manier waarop zij het Netwerk gebruiken. Bekeerlingen die niet in een islamitische omgeving wonen, voelen zich dankzij de contacten met het Netwerk minder geïsoleerd. Voor hen ligt het belang van het Netwerk vooral in het

vorm kunnen geven aan hun moslimidentiteit en veel minder in de anonimiteit van de discussies. Daarnaast ondervinden moslimvrouwen in een westerse samenleving steun bij het bestrijden van westerse stereotypen over de islam (Bastani 2000: 57). Voor alle leden van het Netwerk betekent echter hun deelname dat zij zich meer verbonden voelen met de moslimgemeenschap.

3. Marokkaanse websites

Maroc.nl werd drie jaar geleden opgezet en is de eerste Marokkaanse website in Nederland. De website Maroc.nl is een stichting met duidelijk ideële doelstellingen, zoals het streven de toegang tot internet voor Marokkanen te vergroten. Tevens wil de stichting het contact tussen Marokkanen onderling stimuleren, maar ook met Nederlanders. De site biedt voorts informatie en nieuws dat met Marokkanen in Nederland en het land van herkomst te maken heeft. De stichting tracht de communicatie te bevorderen door een virtueel discussieplatform aan te bieden, zoals het prikbord en een chatroom. Ook is onlangs een boekje uitgebracht met een selectie van de berichten die op het prikbord zijn geplaatst (Maroc.nl 2001). Op 17 januari 2002 vermeldt het prikbord dat er bijna 2200 geregistreerde leden zijn en dat er het afgelopen jaar ruim 10.000 berichten op geplaatst zijn, die meer dan 150.000 reacties hebben opgeleverd.

Het doel van dit boekje is jongeren zelf aan het woord te laten, mede vanwege de 'eenzijdige berichtgeving van de media over Marokkaanse jongeren'. De toenemende belangstelling voor het prikbord deed de stichting besluiten het prikbord uit te breiden met een apart 'girlsboard' voor meisjes en een islamrubriek voor geloofszaken (Maroc.nl 2001: 8). Op 17 januari 2002 heeft dit populaire girlsboard 7025 berichten en 443 reacties opgeleverd.

Het afgelopen jaar zijn er vele Marokkaanse websites op internet bijgekomen. Zo zijn er nu verschillende startpagina's die uitgebreide informatie bieden over onderwerpen als 'Web community's', Marokko, islam, muziek of sport.⁴ In twee jaar tijd heeft de startpagina van Marokko naar eigen zeggen 160.000 bezoekers getrokken. De minder bekende startpagina over de berbers heeft sinds haar eenjarige bestaan 2000 hits op de teller staan (Nedstat, 18 januari).⁵ Op deze pagina is vooral specifieke informatie te vinden over de geschiedenis, muziek of internationale organisaties van berbers.

Een andere site die ook pas een jaar bestaat, maar meteen al een groot succes bleek te zijn, is het trouwmagazine Yasmina.nl. Acht maanden na de start telde deze site reeds 100.000 hits en heeft het Yasmina magazine gemiddeld 2500 bezoekers per dag (zie Marokko.nl, 18 januari 2002). Van de bezoekers is 70% van Marokkaanse afkomst, de overige 30% bestaat voornamelijk uit Nederlanders en allochtonen. De vaste bezoekers zijn

voornamelijk vrouwen (75%) in de leeftijd van 17 tot 25 jaar (Marokko.nl, 18 januari 2002). De website Yasmina.nl is in roze kleuren versierd met bloemen, en verschaft alle denkbare informatie op het terrein van het huwelijk, zoals adressen voor trouwjurken, zalen of bands. Het onderwerp en de zoete kleuren van de website maken op het eerste gezicht een tamelijk traditionele indruk. Huwelijk als voorbestemming van meisjes, zo lijkt de boodschap. Maar de vele ingezonden berichten op het forum laten een veel minder eenduidig beeld zien.

Een andere Marokkaanse website die ook steeds meer Nederlandse bezoekers trekt, is Maghreb.nl. Volgens de webmaster gaat het om 40.000 bezoekers per dag, waarvan 20% van Nederlandse herkomst is. De site was oorspronkelijk een ontmoetingsplek voor Marokkanen, maar wordt in toenemende mate bezocht door autochtone jongeren die zich in de virtuele discussies mengen. De webmaster zegt hier blij mee te zijn, omdat Maghreb.nl ook bedoeld is om Nederlanders over de Marokkaanse cultuur te informeren en te laten zien hoe Marokkaanse jongeren over allerlei zaken denken (Willemse 2001).

4. Virtuele discussies

Welke onderwerpen bespreken Marokkaanse jongeren op de forums van Marokkaanse websites? In welk opzicht gebruiken jongeren de platforms om culturele grenzen al dan niet ter discussie te stellen? Ik heb de discussies op het relatief nieuwe girlsboard van Maroc.nl en op het populaire forum van Yasmina.nl onder de loep genomen. Op het forum staat naast elk onderwerp het aantal reacties en het aantal keren dat de discussie bekeken is ('pageviews'). Deze kwantitatieve gegevens beschouw ik als een indicatie van de thema's die favoriet zijn onder de bezoekers. Achter deze onderwerpen gaan vele discussies schuil, die echter onmogelijk allemaal besproken kunnen worden. De keuze voor het beschrijven van een bepaald debat zal hoe dan ook willekeurig en niet representatief zijn. Bastani heeft dit probleem opgelost door een 'random' selectie te maken van alle geposte e-mails van haar discussielijst (2000: 42). Ik heb mij deels laten leiden door de populariteit van een bepaald onderwerp, zoals bijvoorbeeld 'de verhouding tussen jongens en meisjes', en deels door het serieuze verloop van een discussie. Debatten kunnen namelijk erg chaotisch zijn, vanwege de soms flauwe of melige reacties en de vele zijpaden die bewandeld worden.

125

Girls board

Op het girlsboard van Maroc.nl staan dertig onderwerpen vermeld die jongeren de laatste maand zijn gestart. De schrijvers zijn anoniem, aangezien de meesten gebruikmaken van een schuilnaam. Met deze namen kunnen zij een bepaalde identiteit of gemoedstoestand uitdrukken, bijvoorbeeld 'berberchick' of 'mystery'. Daarnaast kiezen jongeren ook voor bekende

Marokkaanse namen als Fatima of Mina, soms met een getal erachter dat naar hun leeftijd verwijst.

Het bericht met de meeste reacties, namelijk 151, heeft als titel 'nog nooit gekust' en is afkomstig van een Marokkaans meisje van 21 jaar. Zij vraagt zich af of zij daar nu trots op moet zijn of zich moet schamen? Deze discussie is in een maand 1758 keer bekeken (17 januari 2002). Een ander populair thema gaat over 'dames en auto's', hier vraagt een jongen zich af op welke auto's vrouwen vallen (2 november 2001). Om te kijken of hij 'wel een kans maakt', heeft hij bij het bericht een foto van zijn eigen auto van het merk Mercedes gedaan. Dit onderwerp blijkt erg geliefd te zijn, in tweeënhalve maand zijn er 140 reacties op gekomen, die 2539 keer bekeken zijn (17 januari 2002). Overigens is niet alle respons even serieus.

Hoe zijn de overige thema's van de discussielijst in te delen? Het merendeel van de onderwerpen hangt samen met relaties tussen jongens en meisjes en het huwelijk. Hierbij moeten we denken aan berichten als 'seks voor het huwelijk', 'wie kijkt uit naar zijn huwelijksnacht', 'hoe hoog mag/moet de bruidsschat zijn?' of 'hoeveel kinderen wil je later krijgen?'. Een ander thema dat geregeld terugkeert, is de islam. Zo is er een enquête verricht over de vraag of islamitische meisjes met een hoofddoek mogen roken; deze is goed voor 85 reacties en 3026 pageviews (17 januari 2002). Ten slotte zijn er losse berichten die op de actualiteit ingaan, zoals de 11 september aanslagen in New York en de Palestijnse kwestie.

Seksualiteit is een thema dat binnen de Marokkaanse gemeenschap met veel taboes is omgeven en waarover binnen gezinnen niet openlijk wordt gesproken. Voor moslims hoort seksualiteit alleen binnen het huwelijk plaats te vinden, voor meisjes betekent dit dat zij in de huwelijksnacht maagd moeten zijn. Formeel geldt dit ideaal net zo goed voor jongens, maar in de praktijk wordt deze regel minder streng nageleefd (Brouwer 2001: 24). De goede naam van de dochter is bovendien van invloed op de eer van de familie, waarvoor de mannelijke leden van de familie verantwoordelijk zijn. De vrouwelijke seksualiteit markeert hiermee de etnische grens tussen Nederlanders en Marokkanen en vormt een belangrijk element bij de identiteitsvorming.

In de vele virtuele discussies problematiseren Marokkaanse meisjes geregeld het gedrag van jongens. Twee meisjes schrijven bijvoorbeeld het 'abnormaal' te vinden dat Marokkaanse jongens elk 'blondje' dat ze tegenkomen mogen 'aflebben', terwijl zij maagd moeten blijven omdat jongens geen 'afgelebbende boterhammen' willen (26 november 2001). In zeven weken hebben zich zeventig jongeren gemeld, tweëndertig reacties zijn afkomstig van meisjes en negentien van jongens. Bij de overige negentien reacties was de sekse niet uit de strekking van het bericht te achterhalen.

Bijna alle meisjes schrijven echter geen probleem te hebben met het 'abnormale' gedrag van jongens en blijven hierbij binnen het Marokkaanse ideaal. Zij benadrukken dat 'je er je vooral niet druk over moet maken'. Vanuit een individualistisch standpunt stellen zij dat je niet voor een jongen

maagd moet blijven, maar 'voor jezelf, om op je zelf trots en fier te zijn'. Daarnaast refereren zij aan religieuze argumenten. 'Als je een goede moslim bent, dan weet je dat je als maagd het huwelijk in moet treden. Je doet het voor Allah. Je moet je zelf verantwoorden aan Allah en Allah zal uiteindelijk de jongens straffen'. Slechts een enkel meisje bekritiseert deze religieuze betekenis en probeert de rollen om te draaien. Zij vraagt zich af hoe 'de heren' zouden reageren als zij worden afgewezen omdat zij geen maagd zijn, 'terwijl de dames het er volop van nemen'. Haar conclusie is 'reuze hypocriet, toch?' En in hoofdletters besluit ze haar bericht met de tekst: 'Er klopt geen ene moer van de gebruiken en gedachtegangen van onze cultuur'.

In een andere reactie schrijft een bezoeker dat 'als je een beslissing neemt om geen maagd te blijven, je er voor moet zorgen dat hij echt de moeite waard is'. Bovendien voegt zij hieraan toe dat 'de wereld niet alleen om trouwen en seks draait. Stop je energie in belangrijke zaken zoals studie, werk, dagelijkse actualiteiten'. Ten slotte stelt een meisje vast dat de huidige situatie niet te veranderen valt, 'we moeten het wel pikken'. Waarop zij een compliment krijgt voor de 'geweldige beeldspraak'.

Jongens bekritisieren vooral de negatieve beeldvorming over henzelf in deze voorstelling van zaken: 'Niet iedereen is zo, echt niet'. Of zij beweren 'uit respect voor de islam en hun toekomstige vrouw ook maagd' te willen blijven (3 december 2001). Een jongen benadrukt de eigen rol van moslimvrouwen bij het instandhouden van dit verschil en adviseert hen 'te weigeren met dit type jongens te trouwen'.

In de publicatie van Maroc.nl is het behoud van maagdelijkheid van ongetrouwde meisjes evenzeer een veel besproken onderwerp. Ook hier valt op dat aan die voorwaarde nauwelijks wordt getwijfeld en hoe die in individuele termen wordt uitgelegd. 'Ga bij je zelf na waarom je maagd wilt blijven en wat je drijfveren zijn', stelt woman22 (2001: 49). Interessant is de enquête over maagdelijkheid in het boekje, die uiteraard weinig generaliserende waarde heeft, maar toch een aardige indruk geeft van wat er leeft. Op de vraag of jongens een niet-maagdelijk meisje zouden accepteren, antwoordt 87,5% (=133) ontkennend, terwijl 64,8% (=46) van de meisjes zegt wel een niet-maagdelijke jongen te aanvaarden (Maroc.nl 2001: 50).

Yasmina.nl

Het discussieforum van het huwelijksmagazine Yasmina.nl telt vier rubrieken die als titel hebben: 'Marokkaanse trouwpartijen in Nederland, De positie van de Marokkaanse vrouw, Huwelijk & Islam en Marokkaanse jongeren, liefde & relaties'. Achter al deze thema's zitten vele pagina's met berichten, die vergeleken met Maroc.nl tamelijk ongeordend overkomen. Het forum verstrekt helaas geen informatie over het aantal reacties of keren dat de pagina's bekeken zijn. Dit maakt het kiezen van een bepaalde discussie een stuk moeilijker, want de hoeveelheid berichten die op deze website staat is overweldigend te noemen. Ik zal van elke rubriek een beeld van de

debatten schetsen en beschrijven hoe bezoekers hun vraag formuleren.

Het onderwerp 'Marokkaanse trouwpartijen in Nederland' bevat de kortste lijst met discussies, in drieënhalve maand zijn er 78 berichten gepost (van 1 oktober 2001 tot 15 januari 2002). Vele vragen betreffen allerlei praktische zaken als informatie over adressen voor trouwjurken, zalen, muziekgroepen of recepten voor koekjes. Daarnaast komt een rijk scala aan onderwerpen aan bod over uithuwelijken, het probleem of iemand ooit bedrogen is en over echtgenoten uit Marokko. Zo is er bijvoorbeeld de vraag van een meisje, dat anoniem wil blijven, of zij 'haar schaamhaar wel of niet moet knippen als zij gaat trouwen' (1 juni 2001). Zij geeft toe dat het 'een beetje rare vraag' is, maar hij is volgens haar wel degelijk van belang. Een van de reacties luidt, 'wat een onderwerp is dit, kaal of niet kaal, (...) het gaat erom wat jullie zelf willen en prettig vinden'. Een jongen vindt dat het meisje in kwestie het onderwerp maar met haar vriendinnen of moeder moet bespreken, terwijl een ander aangeeft dat dit nu juist de functie van het forum is.

De rubriek 'De positie van de Marokkaanse vrouw' telt gedurende vijf maanden 64 berichten (van 20 mei 2001 tot 15 januari 2002). Ook deze titels zijn niet eenvoudig te categoriseren. Een groot deel gaat over het huwelijk, zoals de vraag of uithuwelijken een goede methode is of over 'trouwen omdat je het huis uit wilt'. Talloze discussies gaan over de islam, bijvoorbeeld over het dragen van een hoofddoek of over emancipatie. De verhouding tussen jongens en meisjes is eveneens een geliefd thema, zoals de vraag 'waarom worden de meeste meiden gebruikt door Marokkaanse jongens, terwijl ze zelf ook zussen hebben'. Of 'mijn beste vriendin, is ze goed bezig of niet?' Opmerkelijk aan deze laatste vraag is dat het een Nederlands meisje is dat zich zorgen maakt over haar Marokkaanse vriendin, omdat ze elke jongen 'versiert die ze tegen komt' (13 januari 2002). In de vorige paragraaf heb ik een discussie over het gedrag van jongens uitgewerkt die meisjes hadden aangezwengeld. Het lijkt mij interessant om nu een jongen aan het woord te laten die het gedrag van meisjes bekritiseert (3 december 2001).

De jongen, Hassan genaamd, problematiseert 'de Marokkaanse feministen en dolle mina's die maar roepen evenveel te vertellen willen hebben als de man'. Hij schrijft hier 'misselijk' van te worden. Hij wil vrouwen niet hun gelijke rechten en plichten ontzeggen, maar hij wil wel de grens aangeven. 'Als het op gehoorzaamheid aankomt, dan hoort de vrouw de man te gehoorzamen'. Ter ondersteuning van zijn stelling citeert hij de koran. Gedurende vijf weken hebben vijfentwintig Marokkaanse meisjes, zes Marokkaanse jongens en een Nederlandse jongen fel gedebatteerd over de betekenis van deze stellingname. Over de reacties van de zes jongens kunnen we kort zijn, ze zijn niet serieus, of ze bevestigen of bekritisieren de stelling. Een Marokkaanse jongen vindt dat de meeste meisjes 'alleen maar naar vrijheid verlangen en het geloof vergeten'. Hij stelt voor te 'leven zoals onze voorouders hebben gedaan en meer aan het hiernamaals te denken'. De

enige Nederlandse jongen die deelneemt aan het debat vindt, dat Hassan 'groot gelijk' heeft.

Ook van de meisjes krijgt Hassan enige steun voor zijn islamitische interpretatie. De 'Moslimas' voor wie 'de man degene is die het laatste woord heeft' dient de wijze waarop de profeet Mohammed zijn vrouw behandelde als lichtend voorbeeld. Of zoals Leilaïg schrijft, 'weg met die girl-power en luister naar de man (...) wij zijn moslimvrouwen en geen koefaar (= ongelovige) vrouwen die doen wat ze willen, en twee jaar later staat er een scheiding'. Anderen proberen duidelijk aan te geven dat zij niet onder alle omstandigheden de man wensen te gehoorzamen, bijvoorbeeld 'als de man niet deugt of slechte dingen wil, dan houdt het op'. Verder moet een man 'loyaal zijn tegenover zijn vrouw en haar met respect behandelen'. Een jongen is het hier mee eens. Respect, of beter wederzijds respect, en het belang van een goede communicatie zijn begrippen die voortdurend terugkeren in de berichten van de meisjes.

Een kleine minderheid veroordeelt echter de visie van Hassan, getuige de volgende reactie: 'Ik naar een man luisteren, NO WAY!?!'. De hoofdletters en de uitroepetekens moeten haar stellingname kracht bijzetten. Een meisje dat haar e-mail ondertekent met 'Dolle Mina' schrijft dat er maar een man is die zij gehoorzaamt en dat is haar vader. 'Over mijn lijk dat een of ander rotjoch over mij komt beslissen en commanderen'. Zij voegt hier later aan toe dat er 'jonge mannen zijn die in paniek raken als ze zien dat de meiden het hier in Nederland goed doen wat betreft studie en werk, en dat zij onafhankelijk zijn, ja dat wordt ze even te veel!!!!' Hassan krijgt nog meer kritiek: 'kom niet met die bullshit dat wij de mannen moeten gehoorzamen en wij dolle mina's zijn. Sorry, ik heb mijn eigen denkwijze'. De enige jongen die Hassans visie bekritiseert stelt dat er een nieuwe versie van de koran moet komen en dat sommige punten aangepast dienen te worden. Uiteindelijk nuanceert Hassan zijn stelling enigszins pragmatisch door op te merken dat een meisje ook kan doen alsof zij haar man gehoorzaamt, door hem de illusie te geven dat hij de baas is.

De rubriek 'Huwelijk & Islam' telt in een half jaar ongeveer 450 berichten (van 4 juli 2001 tot 16 januari 2002). Elk onderwerp bevat weer een hele reeks van reacties van jongeren. De discussie betreft niet alleen bekende thema's als het huwelijk en het geloof, maar ook politieke of persoonlijke zaken. Meisjes willen graag weten of iets in de islam wel of niet is toegestaan, zoals verkering of het dragen van strakke kleding. Ik zal uit deze enorme hoeveelheid berichten een discussie lichten over het interpreteren van islamitische regels. Op 31 oktober 2001 schrijft een meisje dat ze een jongen heeft leren kennen, nu vraagt zij zich af of het in de islam is toegestaan verkering te hebben als je 'zielsveel van hem houdt'. In zeven weken hebben vijftien jongeren, waaronder vijf jongens, gereageerd.

Het eerste antwoord geeft heel duidelijk de islamitische norm weer: verkering is niet toegestaan, het getuigt daarbij van 'grote deugdzaamheid als je je blik neerslaat'. Daarna komen de reacties die de marges aangeven

waarbinnen een meisje nog een goede moslim kan zijn. Een anonieme bezoeker beweert dat je het 'aanvoelt' wanneer het de ware is. Zij raadt aan een paar keer met de jongen af te spreken en als hij nog steeds de ware is, is het verstandig je met hem te verloven. 'Op die manier kun je hem blijven zien zonder dat het stiekem moet en je kunt trouwen wanneer je wilt'. Een ander raadt aan bij ontmoetingen een derde persoon mee te nemen, om te voorkomen dat je 'gekke dingen doet'. Een jongen wijst op het belang van elkaar de tijd te geven om elkaar te leren kennen.

Deze wat ruimere interpretaties keuren de meeste bezoekers echter niet goed. Een meisje dat zich 'moslima' noemt schrijft: 'Allah heeft een relatie niet voor niets verboden, seks voor het huwelijk is de tweede ergste zonde'. Vervolgens mengt een jongen zich heel uitvoerig in de discussie: hij is 'blij dat er nog jonge moslims zijn die zich überhaupt afvragen of iets halaal of haram is'. Hij stelt dat het 'in de islam niet is toegestaan om jarenlang verloofd te zijn met een jongen, je mag wel kennismaken, maar dan moet er wel je vader of broer bij zijn'. Een andere jongen raadt aan bij de komst van de ramadan zo veel mogelijk te vasten, want dat onderdrukt volgens de Profeet de seksuele lusten. Na enkele korte berichtjes is hiermee de discussie gesloten.

Hoewel de rubriek 'Huwelijk & Islam' duidelijk heftige reacties oproept, blijkt het onderwerp 'Marokkaanse jongeren, liefde en relaties' uiteindelijk de meeste berichten te bevatten. In zeven maanden zijn er ruim zeshonderdzeventig titels verschenen (van 31 mei 2001 tot 28 januari 2002). Per dag worden tussen de dertig en vijftig e-mails naar dit forum gestuurd. Ook hier komen de bekende onderwerpen weer terug, zoals 'zit maagdelijkheid niet tussen je oren?' 'Ik ben ontmaagd en heb spijt'; 'Meisjes met hoofddoeken zijn superschijnheilig'. Ik sluit deze paragraaf af met een toepasselijke discussie over de vraag of er een kloof bestaat tussen Marokkaanse meisjes en jongens (19 maart 2001). Gedurende vier maanden hebben achttien jongeren op deze vraag gereageerd, onder wie vijf jongens.

De eerste reactie komt van een meisje dat haar verbazing uit over de stelling. Zij begrijpt haar landgenoten juist heel goed en ervaart helemaal geen kloof. Twee meisjes en twee jongens sluiten zich bij deze opvatting aan. Zij noemen de sterke verbondenheid met het land van herkomst en de gemeenschappelijke cultuur. Een meisje stelt het verschil tussen de online- en offline-werkelijkheid aan de orde. Zij schrijft dat op internet alles bespreekbaar lijkt, maar dat in 'face to face'-situaties die discussies niet mogelijk zijn. De meerderheid van de jongeren is het hiermee eens, maar over de betekenis en de oorzaak van die kloof wordt wel verschillend gedacht. Een jongen schrijft dat 'Marokkaanse meisjes hervormers en jongens meestal behoudend en conservatief zijn'. De oorzaak van deze kloof legt hij bij 'de Nederlandse dominante (ongelovige) cultuur'. Deze voorstelling van zaken wordt van alle kanten aangevochten.

Een jongen vindt dat meisjes eerst moeten leren wat hun plichten zijn, voordat ze om hun rechten mogen vragen. Volgens een bezoeker ligt de

oorzaak van de kloof in de opvoeding: 'meisjes hebben niet geleerd om met jongens om te gaan. Integendeel, je moest de jongens ontlopen als de pest'. Als een meisje vriendschappelijk met een jongen omgaat, dan krijgt ze direct een stempel. Een andere reden voor de kloof ligt volgens haar bij de Marokkaanse jongens, die zien zichzelf vaak als 'meerwaardig dan meisjes'. Verder mist zij 'gelijkwaardigheid' in de contacten tussen jongens en meisjes. Haar oplossing om de kloof te dichten is dat 'jongens en meisjes met elkaar moeten leren omgaan als gelijkwaardige vrienden'.

5. Een nieuw domein

Welke conclusies kunnen we uit de bovenstaande beschrijvingen trekken? Voor Marokkaanse jongeren blijken de discussieplatforms een nieuwe ruimte te zijn om met elkaar van gedachten te wisselen. Zij gebruiken de forums van de websites van Maroc.nl en Yasmina.nl om zeer diverse vragen aan de orde te stellen, zoals over de islam of over bepaalde Marokkaanse huwelijkstradities. Gevoelige onderwerpen als sekseverhoudingen, liefde en seksualiteit snijden zij eveneens aan. Vooral meisjes zijn heel actief op het speciale girlsboard van Maroc.nl en het forum van Yasmina.nl, maar ook jongens schromen niet om hun mening te uiten.

Uit het onderzoek van Van Zoonen kwam naar voren dat internet een medium kan zijn dat tot een herformulering van traditionele opvattingen kan leiden. Wanneer ik de inhoud van de discussies op de forums in ogen-schouw neem, dan zie ik dat jongeren de culturele grenzen wel proberen te verleggen maar niet zo zeer te overschrijden. De virtuele discussies laten een gevarieerd beeld zien, waarin jongeren proberen na te gaan welke marges zij hebben of hoe rekbaar de culturele grenzen zijn. Slechts een enkele bekritiseert bijvoorbeeld de traditionele maagdelijkheidseis voor meisjes zodanig, dat zij die ook verwerpt. Het merendeel doet echter een beroep op het islamitische geloof en probeert in deze termen jongens op hun gedrag aan te spreken. Net als de moslima's in het onderzoek van Doornbos (2001: 202) en Bartels (2001: 56) trachten meisjes een persoonlijke invulling te geven aan de islamitische regels. Hierbij kunnen we interessante tendensen onderscheiden die in de richting van een individualiseringsproces wijzen. Behoud van maagdelijkheid wordt gepresenteerd als een eigen keuze in plaats van als een eis die de collectieve gemeenschap oplegt. In deze opvatting past ook dat een meisje alleen verantwoording schuldig is aan god en niet aan haar ouders of familie.

Niettemin maken Marokkaanse jongeren van de gelegenheid gebruik om hun ongenoegen te uiten over allerlei zaken die hen dwars zitten. Meisjes bekritiseren de te grote vrijheid van jongens en pleiten voor een meer respectvolle behandeling door jongens. De jongens erkennen wel dat meisjes gelijke rechten hebben, maar die mogen echter niet ten koste gaan van de gehoorzaamheid aan de man. Op hun beurt bestrijden jongens de

negatieve beeldvorming die meisjes over hen hebben. Marokkaanse jongeren praten ongetwijfeld in kleine kring met elkaar over dit soort thema's, maar op de openbare forums krijgen de verschillende opinies een breder bereik zonder dat hieraan enige sancties verbonden zijn. Uit het onderzoek van Bastani (2000: 52) bleek ook het belang van saamhorigheid en het gevoel niet alleen te staan, een belangrijke functie van de mailinglist te zijn.

Bastani schrijft voorts dat de waarde van de mailinglist vooral lag in het uitdrukking kunnen geven aan de moslim identiteit en veel minder in de anonieme bijdragen aan de lijst. Voor de Marokkaanse jongeren zou ik willen stellen dat beide elementen van belang zijn, waarbij anonimiteit een voorwaarde is voor het welslagen van de discussies. De kracht van het medium ligt in het anoniem kunnen participeren in discussies. Dankzij deze anonimiteit kunnen bezoekers zonder repercussies allerlei gevoelige onderwerpen bespreken, die bovendien nauw verbonden zijn met het proces van identiteitsvorming. Te denken valt aan het voorbeeld van het moslimmeisje dat zich afvraagt of het wel is toegestaan een vriendje te hebben als je heel veel van hem houdt. Het biedt jongeren de kans twijfels te uiten over allerlei zaken zonder het risico van de schande. Wanneer we aan de eerste generatie Marokkanen denken, de ouders van deze jongeren, dan zien we pas hoe opmerkelijk deze discussies tussen jongeren zijn. In virtuele discussies zijn onderwerpen als liefde en seksualiteit tussen jongens en meisjes nu wel bespreekbaar. In 'face to face'-situaties, zoals een meisje in een van de forums terecht signaleerde, zijn dergelijke discussies daarentegen met vele taboes omgeven.

Bastani concludeert op grond van haar onderzoek dat er een samenspel is tussen de virtuele en fysieke werkelijkheid (2000: 57). Zaken die in het dagelijks leven spelen, komen terug op de mailinglist. Hierdoor vormen de virtuele discussies een afspiegeling van wat er offline gebeurt. In de lijn van Bastani's redenering kunnen we de virtuele discussies op de Marokkaanse websites ook opvatten als een afspiegeling van de opvattingen van Marokkaanse jongeren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat juist de thema's die in de fysieke werkelijkheid moeilijk liggen een uitlaatklep vormen voor Marokkaanse jongeren die de weg naar internet weten. Het is een vraag voor verder onderzoek wat de precieze plaats van dergelijke forums is in het dagelijks leven van Marokkaanse jongeren. Maar als we de vele bijdragen van Marokkaanse jongeren in ogeschouw nemen, dan blijken de Marokkaanse forums in een grote behoefte te voorzien. Zij hebben er al als het ware hun discussieplatform van gemaakt.

Noten

een eerdere versie van dit artikel.

1 Hierbij dank ik Anna Aalten en Edien Bartels voor hun commentaar op

2 Dit onderzoek is onderdeel van het onderzoeksprogramma 'Processes of

Identification and shifting Alliances in Kaleidoscopic Societies' van de afdeling Sociale en Culturele Antropologie van de Vrije Universiteit.

3 Zie Bastani 2000, Franklin 2001, Den Hartog 2001 en Hine 2000.

Geraadpleegde literatuur

Azough, R. (2001) Even kankeren op Hema-worsten. *De Volkskrant*, 2 maart, p. 9.

Bartels, E. (2001) 'De hoofddoek is mijn eigen keuze' (Jasmina 16 jaar). In: E. Bartels, A. van Harskamp en H. Wels (red.) *Cultuur maken, cultuur breken: Essays voor Hans Tennekes over mogelijkheden en onmogelijkheden van invloeden op cultuurverandering*. Delft: Eburon, p. 46-60.

Bastani, S. (2000) Muslim Women Online. *The Arab World Geographer* 3 (1) 40-59.

Brouwer, L. (1997) Meiden met lef: Marokkaanse en Turkse wegloopsters. Amsterdam: vu uitgeverij.

Brouwer, L. (2001) Marokkaanse en Turkse meisjes over maagdelijkheid. *LOVA, Tijdschrift voor Feministische Antropologie* 22 (1) 24-28.

Hartog, M. den (2001) Grrlies webtalk. *Sociologische Gids* 48 (2) 168-183.

Doornbos, A. (2001) Tussen traditie en verleiding? Dilemma's in het dagelijks leven van jonge moslim-vrouwen. *Sociologische Gids* 48 (2) 183-203.

Franklin, M. (2001) *The Internet and Postcolonial Politics of Representation: Pacific Travels*. Amsterdam: Academisch proefschrift.

Frissen, V. (1998) *De paradoxen van de digitale gemeenschap: Karakteristieken van het Internet vanuit sociaal-cultu-*

4 Zie Marokko.nl, Marokko.pagina.nl, 18 januari 2002.

5 Zie Berber.pagina.nl, 18 januari 2002.

reel perspectief. Den Haag: Ministerie van Communicatie. URL: <http://www.mincom.nu/pages/frames.html> (11 juni 2001)

Geense, P. (2001) *Internet in het gezin*. Amsterdam: Averroës Stichting.

Hine, C. (2000) *Virtual Ethnography*. London: Sage.

Mandaville, P. (1999) Digital Islam: Changing Boundaries of Religious Knowledge? *International Institute for the Study of Islam in the Modern World (isim Newsletter)* (2) 1 en 23.

Maroc.nl (2001) *Digitaal lief en leed van Marokkaanse jongeren*.

Amsterdam/Antwerpen: Contact.

Radar (2001) *Kleurrijke surfers.nl: Een verkennend praktijkonderzoek naar het gebruik van internet gerelateerde toepassingen onder allochtone jongeren*.

Amsterdam: Radar.

Willemsse, M. (2001) 'Wij willen met de site laten zien, hoe wij in elkaar zitten.' Leer Marokkanen kennen op Maghreb-online. *Utrechts Nieuwsblad*, 3 mei 2001.

Zoonen, L. van (2000) *Virtuele vrouwen: Constructies van gender online*. *Tijdschrift voor Genderstudies* 3 (3) 37-47.

Websites

Berber.pagina.nl

Maghreb.nl, het virtuele huis van Marokko in Nederland (11 januari 2001)

Maroc.nl, de grootste Marokkaanse gemeenschap op internet (11 januari 2001)

Marokko.nl, de interactieve startpagina (18 januari 2002)

Marokko.pagina.nl (18 januari 2002)

Yasmina.nl, Marokkaans trouwmagazine op internet (18 januari 2002)